

UN CIORAN SFÂRTECAT DE SENTIMENTE CONTRADICTORII

MARA MAGDA MAFTEI
Academia de Studii Economice din București

A Cioran tormented by contradictory feelings. This essay points out the mental transformations Emil Cioran endured from the age of seventeen when he started suffering from insomnia. The main idea is to show that insomnia determined a lot of changes in Cioran's personality. His philosophy, known for its deep pessimistic content, has its origin in Cioran's battle against insomnia.

Keywords: feelings, insomnia, despair, solitude.

La fel precum modelul său filosofic, Friedrich Nietzsche, Cioran rămâne contradictoriu și interpretabil. Îl putem descoperi în mod diferit la orice vârstă și din pagină în pagină suntem surprinși de propriile contradicții.

Traversat mai niciodată de stări de bine, preocupat de a se descrie, Cioran călătorește în timp prin accesul la propriile sentimente care rămân nealterate. Contradicțiile și crizele de solitudine își au originea chiar în copilărie:

Dans mon enfance heureuse, j'ai connu des crises de solitude et de mélancholie dont le souvenir, perdu depuis longtemps, s'anime tout à coup et revit à mesure que j'avance en âge et que je connais ces moments où les années s'abolissent et, à leur place, surgit la tristesse de mes commencements¹.

În calitate de analist al operei sale împărțite în două părți majore, opera în limba română și opera în limba franceză, e imposibil însă să nu constatăți diferențe date de trecerea de la o experiență lingvistică la alta, dar și o unitate de „stil” construită în jurul unor sentimente care rămân dominante la Cioran și care îl individualizează. Totul pornește de la războiul dus cu el însuși început la vârsta de șaptesprezece ani din cauza insomniei și care generează apoi tot felul de sentimente adiacente și tot felul de boli mai mult sau mai puțin imaginare, cum ar fi nevroza pe care încearcă să o domolească cu calmante și ceaiuri de plante, starea de excitație, furnicăturile din tălpi, gastrite, dar și crize de plictiseală, depresii, suferințe a căror origine se află în nopțile albe și care îl împiedică să ducă o viață normală. Pe de altă parte, irascibilitatea provocată de insomnia îl plasează într-o stare de excitație, condiție care devine *sine qua non* pentru a-și putea continua opera redactată în stil frangmentar:

¹ Cioran, *Cahiers*, Paris, Éditions Gallimard, 1997, p. 168.

Sans fièvre, je ne vaux rien, et je m'interdis tout excès, c'est-à-dire tout ce qui me permettrait d'avoir un minimum de rendement².

De la vârsta de șaptesprezece ani, viitorul gânditor devine, într-un anumit fel condus de boală, rebel față de orice sistem, față de orice etichetă. Pentru a lupta împotriva insomniei cu care face cunoștință la Sibiu, străbate aleile medievale ale orașului în lung și în lat noapte de noapte. Se atașează de cei care vor deveni pentru el adevărate repere: cerșetorii, vagabonzii, prostituatele, într-un cuvânt ratații.

Somnifere, supozitoare cu morfină, un întreg arsenal pentru a induce câteva ore de somn. Pentru cel care adoră să fie liber de orice sistem, insomnia reprezintă cea mai mare închisoare și cea mai perfidă formă de atașament pentru că îl leagă permanent de sentimente intense care nu cunosc pauză din cauza continuității stării de veghe.

Astfel va rămâne fidel emoțiilor care îl încearcă în *Pe culmile disperării*. În definitiv, după cum recunoaște el însuși în *Caiete*, a scris și a rescris de-a lungul vieții aceleași idei fiind în permanență turmentat de stări care l-au dus la extrema existenței fizice. Solitudinea, tristețea, agonia, epuizarea, disperarea, negarea propriei ființe, tot amalgamul de sentimente monotone prin pesimismul lor nu cunosc decât o singură cauză: insomnia:

Ați avut vreodată satisfacția bestială și uluitoare de a vă privi în oglindă după nenumărate nopți de nesomn; ați simțit tortura insomniilor, când numeri fiecare clipă nopți întregi, când nu mai ești decât tu singur în această lume, când drama ta este cea mai esențială din istorie, iar această istorie nu mai are nici o semnificație, nici nu mai există (...).³

Tot acest tumult, care rezultă din pasiunea forțată pe care o face pentru el însuși din cauza insomniei, este așadar concentrat în prima sa carte, pe care o scrie pe nerăsuflăte, ca o defulare. *Pe culmile disperării* conține chintesența tuturor chinurilor sale, a nevrozei ce decurge dintr-o stare de epuizare fizică și psihică, din disperarea, din luciditatea pe care i-o procură nopțile nedormite.

După vârsta de șaptesprezece ani, insomnia devine un personaj constant în cărțile lui Cioran, un personaj care crește în funcție de relația pe care știe să o construiască cu acest sentiment capabil să ritmeze zilele și sentimentele. Disperarea de a nu putea dormi devine o prioritate în viața zilnică, transferată apoi în cărțile sale și despre care nu se sfiește să vorbească în interviurile pe care le acordă. De exemplu, la vârstă adultă i se confesează Helgăi Perz despre impactul pe care insomnia l-a avut asupra lui și maniera în care aceasta i-a schimbat viața:

Ma jeunesse a vraiment été une catastrophe. Je commençai à souffrir d'insomnie, et j'étais incapable de rien faire. Je restais couché toute la journée. Le contraste avec mon enfance a été pour moi une grande expérience. Mais

² *Ibidem*, p. 278.

³ Emil Cioran, *Pe culmile disperării*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 20.

maintenant, disons après cinquante ans, je me sens plus heureux, car je ne vis plus dans la même tension⁴.

I se confesează de asemenea și lui Léo Gillet:

[l'insomnie] est une expérience extrêmement douloureuse, c'est une catastrophe [...] l'insomnie vous met en dehors des vivants, en dehors de l'humanité. Vous êtes *exclu*⁵.

Teama de a nu dormi delanșează apoi o întreagă suită de boli și mai ales o relație specială cu moartea, diferită la un insomniac față de cea pe care este capabil să o construiască un om normal, care doarme indiferent de zgomot și de alte condiții exterioare și interioare ființei insomniace. Din cauza acestei boli aparent anodină, dar care modifică fundamental omul în psihicul căreia a decis să se instaleze, un Cioran adult devine de-a dreptul ipohondriac. Dezvoltă un adevărat cult pentru medicamente menite să îi amelioreze tot felul de boli pe care le consideră ca decurgând din nopțile lui extrem de agitate și de haotice.

Acestea sunt un adevărat război cu propriile neputințe. Ca să doarmă, se instalează într-o mansardă. Nu ca să fie mai aproape de Dumnezeu, ci pur și simplu ca să scape oricărui zgomot pe care oamenii normali îl produc din ignoranță și ca să scape de tot felul de îndoieli pe care fiecare le poartă cu sine, dar care noaptea iau dimensiuni impresionante din cauza stării de veghe în care se află insomniacul:

În data de 30 mai 1961, așadar la vârsta de cincizeci de ani notează în *Caiete*:

Il y a des nuits blanches que le plus *doué* des tortionnaires n'aurait pu inventer. On en sort en miettes, halluciné, stupide, sans souvenirs ni pressentiments, et sans savoir qui on est. Et c'est alors que la lumière paraît aussi inutile que pernicieuse, pire même que la nuit⁶.

Pentru cel care trăiește în hoteluri din 1937, insomnia devine un personaj care îl locuiește din ce în ce mai mult și care îi modifică raportul cu toți cei din jur, vii sau morți. Pascal, Dostoievski, Nietzsche, Baudelaire suferă din cauze mai mult sau mai puțin cunoscute. Suferința acestor mari bolnavi îi oblojește rănilile, dar durerile lor nu îi sunt suficiente. Omul fără patrie, fără slujbă, fără Dumnezeu caută să se realizeze prin intermediul libertății asumate în scris (filosofie antisistematică) și să se dezlege de orice principiu, fie el politic sau religios:

Je voudrais être un *libérateur*. Rendre l'homme plus *libre* l'égard de lui-même et du monde ; et pour qu'il y arrive, lui permettre de se servir de *tous les moyens*. Ne s'embarrasser d'aucun scrupule pour vaincre la servitude. L'émancipation au prix du déshonneur⁷.

⁴ Cioran, *Entretiens*, Paris, Éditions Gallimard, traduit de l'allemand par Jean Launay, 1995, p. 33.

⁵ *Ibidem*, p. 86.

⁶ Cioran, *Cahiers*, p. 76.

⁷ *Ibidem*, p. 311.

Dar cum e posibil ca eliberarea omului în general să vină din partea unui gânditor care suferă de toate infirmitățile care decurg din lupta cu insomnia? Dincolo de influențele literare perceptibile în scrierile lui Cioran, rolul fundamental în construirea intelectuală a acestuia a fost jucat de lupta cu durerile cotidiene, care l-au îndepărat de activitățile unui om obișnuit. Precum Schopenhauer, Cioran nu suportă zgomotul, excesul de luciditate, durerile de cap, de gât; la sistemul nervos afectat de lipsa somnului se adaugă excesul de plictiseală, de luptă permanentă cu o sănătate pe care și-o imaginează șubredă din cauza nopților în care se bate cu el însuși. Avalanșa de boli imaginare cuplate cu liste de medicamente, care cu timpul devin din ce în ce mai naturiste, îl vor împiedica pe Cioran să producă o operă care necesită o continuitate reluată de la o zi la alta. Incapabil de a se așeza la masa de scris în mod metodic precum majoritatea scriitorilor care se pot lauda cu o perfectă stăpânire de sine și în consecință cu o organizare a materialului de lucru, Cioran rămâne fragmentar. Disperarea, starea de nervi, agitația, schimbările frecvente de dispoziție îl obligă înainte de toate să se concentreze asupra dominării propriilor impulsuri, a stării de oboseală de unde ieșirea în scepticism devine o necesitate, un calmant. Doar scepticul se poate vindeca de el însuși.

Le sceptique, au grand désespoir du démon, est l'homme inutilisable par excellence. Il ne se prend, il ne se fixe à rien ; la rupture entre lui et le monde s'accuse avec chaque événement et avec chaque problème qu'il lui faut affronter (...) Le sceptique s'évertuera donc à mettre de l'ordre non seulement dans ses jugements, ce qui est aisé, mais encore dans ses sensations, ce qui est plus difficile. Par lui-même, il trahit ses limites et son inaccomplissement (on n'ose dire sa frivolité), car seule la volupté de la souffrance convertit l'existence en destinée⁸.

Scepticul este cel care are voie să se îndoiască, să fie altfel decât restul lumii, să își trădeze limitele, să și le testeze, fidel doar statutului său de intelectual, care depășește granițe, dar care nu poate să își depășească propria condiție umană supusă unui amalgam de sentimente pe care insomnia le vrea inevitabil negative.

Fiecare zi de lucru începe diferit pentru cel care caută toată noaptea somnul. Începe diferit sau nu începe deloc... Incapacitatea de a se organiza îl deprimă pe Cioran. Stilul nu-l mai preocupă pe un Cioran ajuns la maturitate și care fusese obnubilat de către Valéry. Ceea ce îl interesează din ce în ce mai mult este conținutul, sau nici măcar atât. Din disputa dintre supremația acordată formei sau conținutului, nu mai reține decât importanța de a se face înțeles, capacitatea de a fi inteligibil. Discuția despre „stilul” cioranian ajunge să îi repugneze. Ceea ce îl interesează este ritmul pe care îl poate asigura scrisului, numai că acest ritm depinde de stările lui contradictorii care îl macină în permanență. Cu alte cuvinte, stările organice îi dictează ritmul scriiturii și apoi conținutul acesteia. Propriile lui

⁸ Cioran, *La Chute dans le temps*, în *Œuvres*, Paris, Éditions Gallimard, 1995, p. 1108.

stări care l-au trecut prin toate sentimentele umane posibile, de la dezgust până la extaz, i-au furnizat însă lui Cioran materia necesară propriilor reflecții, fără de care Cioran nu ar fi putut fi gânditorul Cioran:

*Mes misères ! la seule chose à laquelle je m'intéresse vraiment. Tout ce que j'ai écrit se ramène à une rumination sur elles ; elles furent toujours la matière même de mes réflexions, l'unique objet de mes hantises*⁹.

De-a lungul timpului, Cioran și-a inventat tot felul de remedii împotriva crizelor de angoasă, de irascibilitate. Când simte că o criză e pe cale de a-l cuprinde, iese, se plimbă. Afară, în mijlocul mulțimii, mergând fără scop, criza se atenuază. Este ca și cum ar exista două dimensiuni temporale condiționate de stările unui Cioran interior și de cele ale unui Cioran exterior. Afară intervine uitarea. Uitarea durerilor de cap provocate de lipsa somnului și uitarea tuturor rellelor care cuprind un organism epuizat. Acest haos, stimulat de o avalanșă de sentimente epuizante, duce încă de la vârsta de șaptesprezece ani la o relație problematică cu Dumnezeu. Relația deficitară cu somnul i-a zdruncinat încă de la început raportul cu credința. Locul unui Dumnezeu împăciuitoare a fost cedat unei necesități de a se reconcilia cu sine însuși, ceea ce și încearcă, peste ani recurgând la budism.

A încercat așadar să îl înlocuiască pe Dumnezeu, considerat mult prea tranșant în maniera în care este prezentat de către creștinism, prin calmul indus de către religii și filosofii alternative. Nici această soluție la care a recurs, după ce le-ar fi încercat și epuizat pe mai toate, nu a reușit însă să îl împace cu sine însuși și cu somnul. Nimic nu a funcționat. Așa a luat naștere scepticismul cioranian.

Odată cu trecerea timpului, se adaugă depresiei, suferințele de tot soiul cauzate de un corp obosit și de o minte epuizată, toată povara morților, a foștilor care au rămas în România, colegi, prieteni, părinți și alte rude:

*Que puis-je faire avec tant de tombes sur le dos ? (...) J'ai vu ma sœur pour la dernière fois en 1937, je crois ; mes parents en janvier 1941. Depuis, de rares photos, et celles sur leur lit de mort (excepté celle de ma mère, je veux dire, sa dernière image, qu'on n'a pas voulu m'envoyer, je ne sais pas pourquoi : pour ne pas trop m'attrister ?)*¹⁰.

Obosela, dorul, lipsa celorlalți care au jucat un rol important în formarea lui îl împovărează și mai mult pe Cioran. E normal să fi suferit pentru o cauză externă, crede Cioran, dar este anormal să suferi încontinuu pentru o cauză pe care ți-o fabrici singur în permanență. Or, insomnia și toate bolile fizice și psihice pe care aceasta le provoacă îl împiedică să se debaraseze de el însuși și se adaugă la cauzele exterioare. Cioran este eternul nemulțumit care își construiește textele din

⁹ Cioran, *Cahiers*, p. 375.

¹⁰ *Ibidem*, p. 447.

două surse: lecturile și propriile experiențe, dar mai ales propriile experiențe alimentate cel puțin în primii ani de la sosirea sa în Paris de către sentimentul de solitudine. Solitudinea în propria țară e mai ușor de suportat decât solitudinea într-o țară de adopție.

Această condiție a omului singur, teribil de singur, îi generează tot felul de suferințe, chiar dacă se declară împăcat cu soarta omului solitar, fără discipoli, care își serbează ziua de naștere mergând pe stradă ca să uite... Incapacitatea de a trăi precum ceilalți vine de asemenea din incapacitatea de a se organiza precum ceilalți. Dacă pentru majoritatea populației ceasul sună dimineața pentru a-i aduce aminte individului că trebuie să presteze o anumită activitate în urma căreia este remunerat, Cioran preferă să locuiască într-o mansardă, să mănânce la cantină (până când i-a expirat carnetul de student la Paris Sorbonne) și să trăiască cu te miri ce și mai nimic. Acest nimic i-a procurat însă o existență în care nu a fost nevoit să dea socoteală nimănui:

Mon incapacité de vivre n'a d'égalé que mon incapacité de gagner ma vie. L'argent n'adhère pas à ma peau. Je suis parvenu à quarante-sept ans, sans avoir jamais eu de *revenu* ! Je ne peux rien penser *en termes d'argent*. Pour gagner sa vie, il faut s'occuper *des autres* ; or, je ne suis requis que par... Dieu et par moi-même, par le tout et par le rien¹¹.

Și pentru că nu poate să-și câștige existența precum toată lumea, lui Cioran îi rămâne să se consacre propriilor stări de nervozitate care îl rod în fiecare zi puțin câte puțin. Irascibilitatea îl împiedică să aștepte la coafor precum restul oamenilor, când se ridică și dă semne că ar vrea să plece pentru că este nemulțumit, dar se reazăză repede la loc cu riscul de a fi considerat drept un anormal. În definitiv, hiperactivitatea e asociată cu un caracter irascibil:

La bougeotte, telle est ma maladie. Je ne peux pas tenir en place, dès que je m'*arrête* je deviens nerveux, et suis pris d'un tremblement secret. Je m'engourdis, je m'ennuie dans ma chambre. Je me réveille, je me sens vivre, je m'*amuse* uniquement quand je prends la résolution d'en sortir. Être dehors à tout prix, oublier au milieu de la tourbe. Seul, c'est le remords, c'est l'*éclat* de mes défauts, c'est l'intolérable évidence de ma déchéance, présente, envahissante, *éblouissante*¹².

Această sete de solitudine și plictiseala de a juca un rol îl determină pe Cioran să refuze participarea la diverse conferințe și seminarii, să răspundă la întrebările jurnaliștilor care ar fi vrut să îl invite în emisiunile lor televizate (de altfel Jean-Paul Enthoven îl reprezintă, într-o anumită măsură, într-o emisiune a lui Bernard Pivot). Intervine câteodată în seminariile organizate de către anumiți

¹¹ *Ibidem*, p. 17.

¹² *Ibidem*, p. 336

profesori la Sorbona (conferențiarul Pierre Boudot, autor a lucrării *Nietzsche en miettes*, îl invită la un seminar de-al său), nu cere nimănui să scrie despre el. Ocaziile în care ia cuvântul la radio sau în care acceptă diverse dialoguri sunt rare.

Propriile suferințe îi alimentează caracterul egoist. Nimic nu devine mai important decât absența somnului. Ani întregi sunt construiți în jurul dihotomiei care implică somnul *versus* starea de veghe. A dormi devine o prioritate. Zilele se construiesc în jurul panicii în fața nopții care va urma. Se construiesc în jurul fricii unei situații repetitive. Această stare repetitivă are avantajul de a-i întreține emoții care cu timpul îl definesc. Refuzul de a apela la rațiune pentru a înțelege ceea ce i se întâmplă, accesul tensiunii interioare, a fricii, a tot felul de sentimente considerate în general ca fiind asociate cu o multitudine de conotații negative îl construiesc pe dinăuntru și ajung să îl identifice ca pe un gânditor privat după cum se consideră el însuși. Acest gânditor a căutat de-a lungul timpului tot felul de soluții împotriva propriilor îndoieli. E unul dintre filosofi fără sistem care s-a considerat drept personaj principal al propriei creații, care a reușit să construiască o filosofie în jurul ficționalizării propriilor stări la care a adăugat ingrediente mai mult sau mai puțin pigmentate.

Din suferința provocată de lipsa somnului nu există prea multe ieșiri. Acuzat adesea că ar fi propovăduit suicidul fără a fi trecut la act, nici măcar în momentele sale de disperare, Cioran oferă el însuși răspunsuri și chiar în mod repetitiv, precum în citatul de mai jos extras din *Cartea amăgirilor*:

Nu există scăpare de suferință atât cât trăiești; dar moartea nu e o soluție, deoarece ea, rezolvând totul, nu rezolvă totuși nimic¹³.

Bucuria este și mai mare atunci când pe alocuri și în rare momente tristețea este învinsă prin diverse subterfugii. De cele mai multe ori aceleași: rătăcirile prin Sibiu sau prin Paris, extazul provocat de Bach. Un om echilibrat nu produce mai nimic. Echilibrul este condiția spre care tinde orice animal, deci omul implicit, numai că un om care nu este chinuit din interior de tot felul de sentimente contradictorii, de cele mai negative câteodată, nu poate lăsa nimic în urma sa. Gândirea unui om rațional l-ar fi împiedicat pe Cioran să se mai deșire în fața arsenalului de sentimente care îi măcinau gândurile noapte de noapte. Dacă un om rațional are la îndemână instrumente mult mai practice, unul în fața căruia argumentele logice nu au nicio șansă să funcționeze rămâne aliatul fricii. Nu este vorba despre o frică care se manifestă ca și o reacție naturală la un stimul exterior, frica față de torționar de exemplu, după cum a fost ea redată de către o multitudine de scriitori din secolul XX deoarece au trăit fenomenul totalitar. Este despre o formă de frică declanșată de către un inamic nevăzut, care pândește liniștit ziua pentru a ataca noaptea.

¹³ Emil Cioran, *Cartea amăgirilor*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 19

Mai multe persoane au locuit în Cioran. Aceași figură, stări diferite. Putea să treacă cu ușurință de la un personaj la altul. Frica le-a unificat pe toate într-unul singur. Mort de somn, gândurile îl încolțeau toată ziua și erau potențate noaptea. Frica de nesomn devine tot mai activă noaptea. Ziua e latentă, liniștită, cuminte în colțul ei, iar noaptea invadează întregul corp, dar mai ales mintea. Războaiele cu propria persoană au fost cele mai greu de dus. De teama avalanșei de sentimente, a gândurilor care accelerau noaptea întreaga ființă.

În definitiv frica, teama, suferința trebuie să ți le faci prietene, nu pentru a le putea invita ori de câte ori ai nevoie de ele, ci pentru a le converti în atu-uri. Cel care nu suferă din pricina unor cauze necunoscute devine prizonierul mediocrității. Cu alte cuvinte, Cioran recunoaște meritul insomniei care l-a modificat de-a lungul anilor, care l-a transformat în gânditorul Cioran, cu bune și cu rele. Un gânditor care a trăit la limita ființei de fiecare dată, în solitudine și depresie, sfârtecat de sentimente incerte, de poziții îndoielnice, de condiția de apatrid, aparținând nimănui și aflându-se niciunde, negând forța cunoașterii, meritele altora în construirea propriei ființe.

Cioran, cel bolnav de toate bolile închipuite și mai puțin închipuite, scria că tristețea modifică, fiind conștient totodată că tristețea nu este determinată de o condiție istorică, de un factor exogen. Poți fi la fel de bine trist în propria țară sau în exil. Tristețea, în definiția lui Cioran, acea tristețe care stoarce ființa oboșită până la cea mai mică formă de rezistență, îl împinge să se definească ca un solitar trist fără cauze precise în afara insomniei:

C'est à tort qu'on se fait de l'exilé l'image de quelqu'un qui abdique, se retire et s'efface, résigné à ses misères, à sa condition de déchet. À l'observer, on découvre en lui un ambitieux, un déçu agressif, un aigri doublé d'un conquérant. Plus nous sommes dépossédés, plus s'exacerbent nos appétits et nos illusions¹⁴.

Așadar, nu condiția de exilat impune anumite stări negative, ci maniera în care fiecare ființă este structurată. Această manieră a fost impusă în cazul lui Cioran de lupta continuă cu diverse stări. O luptă care a transgresat toate frontierele. Cioran și-a luat cu el durerile și neliniștile, iar războiul lui cu fricile și cu bolile imaginare, cu lipsa somnului, cu oboseala zilnică și cu agitația nocturnă l-au ajutat să seducă intelectualitatea franceză în epoca în care aceasta s-a reconstruit după cel de-al Doilea Război Mondial.

Pentru Cioran, care într-o anumită manieră s-a ficționalizat în scrierile sale, deci a practicat o scriitură cu un singur personaj, istoria s-a derulat, ca și în cazul altor exilați, între texte redactate în limba română și în limba franceză. În cazul lui însă, diferența rezidă în nivelul de voltaj: cele scrise în limba română provin din necesitatea de a se refula, sunt scrise dintr-o răsuflare într-o limbă pe care o

¹⁴ Cioran, *La Tentation d'exister*, în *Œuvres*, p. 854.

cunoaște la perfecție, pe când cele scrise în limba franceză sunt scrise în urma căutării meticuloase a fiecărui cuvânt în dicționar, rescrise de fiecare dată de trei sau de patru ori, provin dintr-o perspectivă mult mai rațională determinată de noua experiență lingvistică pe care trebuie să și-o asume.

Schimbarea lingvistică nu a antrenat însă și o schimbare de „stil”. Cioran a rămas Emil Cioran.

BIBLIOGRAFIE

- Cioran, Emil, *Pe culmile disperării*, București, Editura Humanitas, 2006.
Cioran, Emil, *Cartea amăgirilor*, București, Editura Humanitas, 1991.
Cioran, E.M., *Œuvres*, édition établie sous la direction d'Yves Peyré, Paris, Éditions Gallimard, 1995.
Cioran, *Entretiens*, Paris, Éditions Gallimard, 1995.
Cioran, *Cahiers 1957–1972*, avant-propos de Simone Boué, Paris, Éditions Gallimard, 1997.

